

REFLEKSIJE

Slovensko filozofsko društvo je za leto 1969 pripravilo več pogovorov o osrednjih vprašanih družbe, kulture in človeka. Med njimi je tudi kolokvij, sklican za mesec februar na temo »človekovo bistvo in sedanji trenutek«. Posvečen naj bi bil temeljnim vprašanjem sodobne antropologije in humanizma. Za ta kolokvij je bil napisan tudi pričujoči prispevek. V njem se je avtor opredelil ne samo do vprašanja, zastavljenega v programu filozofskega društva, ampak do antropologije sploh. Prispevek se dotika nekaterih ključnih vprašanj sodobne slovenske filozofije, zlasti njene navezanosti na metafizično izročilo, pa tudi možnosti njenega razvoja v smeri modernejših pojmovanj.

ZA NEESENCIALISTIČNO ANTROPOLOGIJO

Marijan Kramberger

Pravkar sem se spet znašel v zadregi, ki mi je zdaj že kar nekako domača, vendar me vsekakor znova prisili k razmišljanju. Povabili so me namreč na strokovni razgovor o temi »Človekovo bistvo in sedanji trenutek«, in očitno od mene pričakujejo, da bom v besednem sklopu v narekovajih čisto avtomatično prepoznal *vprašanje*, na katero velja preprosto odgovoriti in konec. Jaz pa tega ne morem, ker se mi v formulaciji zdijo skriti afirmativni zahtevki, ki že vnaprej utesnujejo mojo misel ter jo poskušajo poriniti v eno, vsebinsko ozko določeno smer.

Prvič je v »vprašanju« očitno inkorporirana podmena, da je vprašanje kot tako sploh smiselno. Smiselno pa je lahko le, če je med kategorijami, po katerih medsebojnem odnosu vprašanje vprašuje, mogoče domnevati vsaj delno nasprotje. Človekovo bistvo kot tisti pojem v gornji dvojici, ki je v logični oziroma točneje v *moralični* hierarhiji drugemu vsekakor nadrejen, je ena stvar, sedanji ali katerikoli drugi »trenutek«, se pravi, prevedeno iz metaforičnega v logični jezik: stopnja prisotnosti, uresničenosti ipd. tega bistva v nekem konkretnem, krajšem ali daljšem družbenozgodovinskem razdobju pa je nekaj drugega. Zgodovina torej ni preprosto premočrtno količinsko kopičenje in kakovostno izčiščevanje človekovega bistva, temveč »dialektično« oddaljevanje od tega bistva z bližnjo ali daljnjo obljubo vrnitve; človekovo bistvo prihaja bolj ali manj v vso izpričano zgodovino (z izjemo posameznih absolutiziranih pričevanj o posameznih privilegiranih obdobjih) od zunaj — namreč iz glave človeka, ki tako misli — in zgodovinsko dogajanje dobi svoj smisel šele kot surovina za njegov eshatološki mit.

Skratka, zastavljeno »vprašanje« je v neki odločilni točki *retorično* in »odgovor«, ki ga sugerira, v bistvu nič drugega kakor tavitološka parafraza, se pravi samopotrditev nedokazljivega aksioma *esencialistične*

antropologije. Opozarjam, da mi velja ta izraz tudi za tisti del novejšje misli o človeku, ki kot npr. eksistencializem, heideggerjanstvo, naš domači »reizem« ali strukturalizem napravi na začetku svojega sistema tako imenovani »negativni obrat« — obrat, po katerem je človekovo »proti-bistvo« (eksistenca, odprtost biti, ujetost v strukturo ipd.) ravno v tem, da človekovega bistva »ni«, konkretna izpeljava tega miselnega temelja z »odtujitvijo« od takega proti-bistva itd. namreč, če jo podvržemo logični analizi, v vseh primerih razkrije njegov nezmanjšani, prej zaostreni *dejanski esencialni apriorizem*.

Drugič pa vidim v gornjem »vprašanju« impliciran ultimatum, da moram odkriti nasprotje med človekovim bistvom in med njegovo konkretno realizacijo prav v *sedanjem trenutku* — kajti domnevam, da spraševalec vsekakor ne pričakuje od mene velikonočnega ali diamatskega Tedeuma, temveč zaskrbljenost —, se pravi, da moram vzeti sedanji »trenutek« po vsej sili kot trenutek tako imenovane »krize« človekovega bistva ali proti-bistva ne glede na to, kaj so bili ali bodo drugi »trenutki«. Zanimivo je opazovati, kako na tej točki dejansko vse pomembnejše esencialistične antropologije soglašajo in kako silovit je dandanes njihov združeni pritisk na svobodo človekovega mišljenja. Prav tu pa se začne artikulirati moj upor. Namreč: če posamezniki vztrajno pričakujejo eno, dogaja pa se okrog njih vztrajno nekaj drugega, kdo je po vseh dobrih, starih spoznavoslovnih uzancah »odgovoren« za to protislovje, oni ali svet? V luči tega preprostega premisleka se mi endemična misel o krizi človekovega bistva razkrije zgolj kot endemična *kriza misli o človekovem bistvu* oziroma bolj točno kot *kriza načela antropološkega esencializma* — vključno z esencializmom negativne vrste oziroma smeri.

— — —

Od kod pravzaprav ta kriza? Kaj bi lahko bilo vzrok, da se je esencialna misel tako zelo sprla vsaj z »razvitim« svetom, dvignila tu večino ljudi bolj ali manj določno proti sebi in sama razpadla v vrsto nepomembnih sekt, ki jih družijo le skupno zmerjanje človeka, sicer pa se med sabo ne morejo trpeti? Od kod nenavadni »nemir« današnjih filozofov in umetnikov kot pravzaprav edinih preostalih nosilcev esencializma, maševalcev brez vernikov — zakaj se vsake, ravnokar hrupno ustoličene misli o bistvu takoj naveličajo kakor otrok igrače in čemu njihovo hlastanje po zmerom novih »izmih«, logično zmerom bolj ezoteričnih in družbeno zmerom bolj brezodmevnih?

Odgovor na vsa ta vprašanja se skriva v resnični predteoretski socialni vsebini misli o človekovem »bistvu« in o »samoodtujitvi«. Kadar so posameznikove *konkretne* življenjske možnosti *nesprejemljivo* manjše od možnosti nekaterih drugih posameznikov in kadar ne more upati, da se bo to razmerje še pravočasno (tj. še za njegovega življenja) spremenilo, postane zanj temeljna zahteva mentalne higijene miselna operacija, s katero bo nedosegljivemu prvotnemu cilju in osrednji potrebi slehernega človeškega življenja, potrebi po vsaj poprečno zadovoljivem socialnem uspehu, odvzel prvotno absolutno prioriteto v imenu nekega drugega, drugam usmerjenega cilja. Prav ta prioriteten spor pa je že tudi ves stvarni korelat in edini izvor vsega esencializma; zunaj njega in

pred njim tovrstne misli o bistvu družbeno kratko malo ni. Ta misel ni potemtakem nič drugega kot refleks neznosne življenjske nemočnosti, kompenzatorična socialno-psihološka konstrukcija upanja in vere v »on-stranstvo«, »bodočnost« ali kak drug (lahko seveda tudi precej manj konkreten) eshatološki prostor in čas, v katerem naj bi se podzavestno prenavljena resnica v življenjskih prioritetah dokončno zmagoslavno potrdila.

Prav do zadnjih desetletij se je bilo večini članov katerekoli človeške družbe nemogoče izogniti taki avtokastraciji, za nerazviti svet pa velja to celo še danes. Od tod splošno sprejeta avtoriteta in stabilnost velikih esencializmov v zgodovini, kot je (bil) recimo krščanski ali diamatsko marksistični. Zadnji čas pa se je to naglo začelo spreminjati. Na čem temelji, recimo, presenetljivi prerod zahoda po hudi krizi v letih 1929—1945, če ne na izkušnji vedno večjih delov in končno večine prebivalstva razvitih kapitalističnih družb, da je v njih človeku *mogoče* doseči vsaj poprečno zadovoljiv socialni uspeh, zaradi česar potreba po umetni kompenzaciji z esencialno spekulacijo kratko malo odpade? Seveda vemo, da gre za zdaj bolj pogosto za iluzijo kot za resnico, toda ta okoliščina stvari prav nič ne spremeni, ker odloča subjektivni občutek. Esencializmu je tu spodbit široki socialni temelj, esencializem je lahko tu samo še misel takih manjšin, ki imajo vzrok in ki so hkrati sploh sposobne upirati se sugestivnosti družbeno majoriziranega tuzemskega pričakovanja — se pravi: misel nefunkcionaliziranih intelektualcev, konkretno, kot rečeno, predvsem filozofov in umetnikov, *delovno specializiranih* na razmišljanje o bistvu, po katerem pa ni več družbenega popraščevanja.

Od tod anatema nad človekom, od tod pa tudi notranji razkroj esencializma. Nihče seveda noče biti maševalec brez vernikov, zato nobena esencialistična ali anti-esencialistično-esencialistična antropološka teorija ne more trajneje zadovoljiti današnjih intelektualcev, tako kakor recimo brezperspektivno podjetje »pokuri« veliko razvojnih programov in direktorjev. Tu kakor tam dobimo v načelu enak začarani krog in v tej zvezi je mogoče najbolj ganljivo spogledovanje zahodnih intelektualcev z nekakšnim pravljичnim marksizmom, ki je nekje na daljnem pravljичnem Kitajskem, v Vietnamu ali na Kubi (Jugoslavija je za takšno naivno vero seveda mnogo preblizu, in preveč realna) očitno še vedno poljubno gnetljiva esencialna sila v srcih ljudi — torej naj bi bilo dovoljeno pobožno upanje, da bo padel vsaj odblesk njegove harizmatične avtoritete tudi nanje v njihovi duhovni diaspori, sredi posmeha in zaničevanja ...

Facit: *socialna situacija esencializma* v razvitem svetu izginja, esencializem se tu umika na družbeni rob in na sredi nastaja miselno brez-zračje, ki ga lahko napolni samo popolnoma drugačna, od esencializma ali antiesencializma neodvisna misel o človeku. *Sedanji trenutek je torej prva velika zgodovinska priložnost neesencialistične antropologije.*

— — —

Seveda je priložnost zalotila neesencialistično misel nepripravljeno, kar je spričo donedavne odrinjenosti *te* misli na rob in zarotniško-sektaškega ozračja, v katerem je rasla in se oblikovala, tudi popolnoma

razumljivo. Resda doživlja *del* nauka o človeku prav v naših dneh ob znanstveni eksploziji molekularne biologije svoj mogoče najvišji teoretični vzpon in definitivno kronanje, vendar ugotovitve, do katerih se mu je posrečilo priti, za resnično kompletno razumevanje ali celo obvladovanje človeka (tj. sebe in drugih) očitno še ne zadostujejo, zato ostaja sedanji trenutek v celoti kljub vsemu trenutek spoznavnega in »vrednostnega« vakuuma, kot mu verjetno ni najti primere v zgodovini (razen mogoče pri prav ozkih socialnih elitah nekaterih starih civilizacij).

Če je človek živo bitje, torej organski sistem, ki lahko po zakonih kibernetike funkcionira le ob nenehnem dotoku informacij, in če so take informacije načelno lahko bodisi podedovane bodisi samostojno v življenju pridobljene, potem se je namreč dosedanja neesencialistična antropologija — kot vsa biologija na splošno — ukvarjala predvsem s prvim tipom informacije, se pravi z vloženim genetičnim programom živega bitja ter s tistimi življenjskimi pojavi, ki jih je bilo mogoče izvajati iz njega: z *anatomijo*, *fiziologijo osnovnih življenjskih procesov* ter *etologijo** takih vedenjskih vzorcev, ki so dedna last posameznih vrst (toda prav takih je pri človeku po soglasnem mnenju etologov razmeroma malo). Vse, kar je onkraj tega področja, kar je izraz človekovega »lastnega« programa, je ostalo doslej kljub potrpežljivi površinski registraciji *teoretično* bolj ali manj neodkrito, saj se npr. celotna psihologija ali sociologija v svojih temeljih še zmerom vrti v začaranem krogu predznanstvenega, filozofskemu paralelnega esencialističnega hipotetiziranja in ugibanja na slepo srečo.

Tu poteka trenutno najvažnejša fronta v nekrvavi naselitveni vojni med človekovo mislijo in svetom; tu se bo moral spočeti tudi naslednji ofenzivni sunek. In ne da bi karkoli po nepotrebnem prejudiciral, lahko rečem, da je eden od osrednjih strateških problemov pripravljajoče se operacije prav opredelitev njenega odnosa do vseh mogočih tekmecev ali sumljivih zaveznikov neesencialistične antropološke misli, namreč do odkritih ali prikritih esencialistov. Z drugimi besedami: zgoraj odklonjeni bo treba postaviti nasproti svojo, drugačno interpretacijo vprašanja o človekovem bistvu — interpretacijo, ki se bo po monistični doslednosti svoje abstrakcije lahko merila z esencialističnimi, hkrati pa bo ostala enako dosledna *empirično preverljiva*.

Tako interpretacijo vidim v stališču — prvikrat zapisanem že v »Tezah o človekovi nujnosti« v prvem letniku »Perspektiv« — da je človekovo bistvo »civilizacija in kultura« ali bolj natančno, *nakopičena zaloga takih informacij oziroma vedenjskih vzorcev, do katerih je prišel človek sam na podlagi okvirno dane genetične zmožnosti za njihovo samostojno oblikovanje, ki jih je shranil v svojem socialnem izročilu in ne v genetičnem kodu in iz katerih programira samega sebe na močno poseben, čeprav še zmerom splošnim zakonitostim življenja podrejen način*. Naloga antropologa je lahko samo, da mu da pregled nad njegovo tako opredeljeno substanco, razloži posamezne njene enote iz splošnih zakonitosti življenja in iz zbranega gradiva teh razlag destilira posebne zakone človeškega življenja, zlasti še na socialnem področju, da opiše človekov specifični »sociotop« — vendar vse skupaj brez

* Etologija = vedenjeslovje, angl. behaviorism, nem. Verhaltensforschung.

samovoljnega favoriziranja nekaterih elementov njegove substance na račun drugih; ta celotnemu esencializmu in antiesencializmu skupni »miselni«, ali bolje rečeno *vedenjski vzorec*, je sam najznačilnejši *objekt* antropološke misli (dosegljiv tej misli približno na zgoraj skicirani način), ni pa in ne more biti njen *subjekt*.

RAZGLEDI

VOJVODINSKA »ODPRTA VRATA«

Štefan Barbarič

1

Odprta vrata? »*Nyitott ajtó*« — takó je naslovil knjigo lastnik pesniških prepevov svetovne lirike (1963) prvak sodobnih madžarskih pesnikov, tudi pri nas znani Illyés Gyula¹ (r. 1905). V knjigi, ki zajema obilen (650-stranski) izbor pesnikov prevajalske žetve, se pne pisani lok poezije na prostrani panorami štirih tisočletij, od najstarejših zapisov v kitajščini prek srednjeveškega francoskega pesništva in Hugojevih *Châtiments* do sodobnikov, Pasternaka, Cocteauja, Nezvala in Jevtušenka.

Pravzaprav smo Jugoslovani v Illyésevi knjigi lirskih prepesnitev sorazmerno maloštevilno zastopani, samo z imeni: Dučić, Andrić, Krleža, Goran-Kovačić. To bi se lahko komu zdelo čudno, malone nerazumljivo. Vendar bi bilo pogrešeno misliti, da je morda slovenski kulturni svet široko razgledanemu Illyésu tuj in neznan. Spomnimo se zavzetih besed, s katerimi je pesnik pozdravljal Slovence na blejskem kongresu PEN-kluba in poudarjal delež, ki ga je dobila stara slovenska (slovanska) civilizacija pri procesu madžarske integracije v evropski kulturni tok.² Da je pesnik Slovence na svojih romanjih po meridianih nekako obšel, je razlog bolj zunanji, namreč ta, da so književno posredništvo na jugoslovansko-madžarski komunikacijski črti prevzeli drugi.

Ne torej Illyésevo prevajalstvo, nekaj drugega nam narekuje, da se na tem mestu ustavljamo ob omenjeni zbirki lirskih prevodov. Pozornost izziva piščev kratki uvodni esej o smislu in perspektivah pesniškega prevajalstva v sodobnem kulturnem obtoku. Živahni, dokaj improvizirani

¹ Biografski esej Petöfi (1960), Madžarske pravljice (1960), sociografski roman Ljudstvo s puste (1962).

² Madžar sem in izkoriščam to priložnost, da se zahvalim našim gostiteljem, Slovincem, za darove, ki so nam jih poklonili, mislim, našemu narodu, že pred tisoč leti. V srednji šoli sem že zvedel, da izvira večina slovanskih besed v našem jeziku iz stare slovenščine. To so besede kulture, civilizacije. Že od tedaj si želim reči Slovincem hvala. Iz rimske zgodovine nam je znano, da je bil Bled meja Panonije, druga pa Donava. Kot sin podonavskega kmeta in kot dober Panonec se sicer nekoliko pozno zahvaljujem temu malemu narodu z veliko preteklostjo in veliko zaslužnostjo...« (Sodobnost 1965, 1024).